

Механізм державного регулювання системи страхового захисту в аграрній сфері

Постановка проблеми. Сільське господарство є однією з ключових, життєво важливих і водночас найбільш ризикових галузей суспільного виробництва, оскільки відтворювальний процес пов'язаний з природно-кліматичними та біологічними чинниками. Ступінь участі держави в стабілізації розвитку агропромислового виробництва й методичні підходи до розв'язання цієї проблеми мають свою специфіку в кожній розвинутій країні.

До нинішнього часу Україна не створила національну інфраструктуру з управління ризиками в аграрній сфері. Більшість галузей, які співпрацюють з аграрним сектором, вважають його високоризиковим. На часі наукове обґрунтування механізму державного регулювання системи страхового захисту в аграрній сфері та визначення стратегій і механізмів раціонального формування, розподілу страхових та інших резервних фондів як визначальної передумови упередження й відшкодування збитків, спричинених ризиковими обставинами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі теоретичні та практичні аспекти досліджуваної проблеми висвітлено в працях вітчизняних і зарубіжних учених. Зокрема, питанням теорії та практики ризик-менеджменту і страхування в аграрній сфері присвятили свої праці українські вчені: В.Д. Базилевич, В.А. Борисова [1], О.Є. Гудзь [4], В.В. Вітлінський, С.А. Навроцький, [7], Д.В. Полозенко, О.М. Терубус, А.В. Чупіс, Я.П. Шумелда, а також зарубіж-

ні автори – А. Вільямс, В. Гроуз, М.Ф. Галагуза, Д. Діксон, К. Ерроу, Ю.М. Журавльов, К. Пфайффер, В.В. Смирнов, К.Є. Турбіна, Я. Хеймес, В.В. Шахов, Р.Т. Юлдашев. Проте, незважаючи на цінність зазначених досліджень, для вітчизняної економічної науки проблема державного регулювання системи страхового захисту в аграрній сфері потребує системного обґрунтування теоретико-прикладних аспектів його становлення в умовах кризових деформацій економічного простору.

Мета статті – розгляд механізму державного регулювання системи страхового захисту в аграрній сфері, демаскування існуючих проблем у світлі реалій сучасного економічного простору, а також окреслення передумови й розробка нових підходів і заходів щодо удосконалення механізму державного регулювання системи страхового захисту в аграрній сфері.

Виклад основних результатів дослідження. Сутність страхового захисту полягає в нагромадженні й витрачанні грошових та інших ресурсів для здійснення заходів щодо попередження, подолання або зменшення негативного впливу ризиків і відшкодування пов'язаних із ними втрат. Дослідження доводять про недостатню розробленість сутності страхового захисту в аграрній сфері. Оскільки сільськогосподарське виробництво є специфічним, а результати діяльності залежать від багатьох факторів (включаючи природно-кліматичні) та погано піддаються прогнозуванню, створення тільки страхових фондів для відшкодування збитків не є достатнім для забезпечення природ-

ного й економічно ефективного середовища в сільському господарстві [1]. Виходячи з цього, страховий захист в аграрній сфері повинен спрямовуватися на виконання головних завдань щодо виробництва сільськогосподарської продукції, забезпечення господарств фінансовими ресурсами, натуральними запасами та матеріально-технічними засобами на всіх стадіях виробництва продукції, а також на відшкодування збитків унаслідок настання страхового випадку. Страховий захист має будуватися на основі специфіки діяльності аграрної сфери.

Мета страхового захисту сільськогосподарських виробників полягає в організації роботи з підтримання виробничого процесу, відшкодування завданих збитків, забезпечення оптимальності й достатності запасів.

Визначальною є провідна регуляторна роль держави в розвитку системи страхування, що полягає не тільки в підтримці, але й організації сільськогосподарського страхування [2]. Держава має регламентувати страхову сферу, правила та умови страхування, координувати діяльність страховиків [8]. При підтримці держави можливе також розширення сфери сільськогосподарського страхування за рахунок залучення в нього нових об'єктів, зокрема земель сільськогосподарського призначення.

Ключовими факторами, які перешкоджають розвитку страхової сфери в Україні, можна вважати: відсутність спадковості у програмуванні страхової сфери на загальнодержавному і регіональному рівнях та його неефективність; значне зниження рівня контролю й ролі держави у страховій сфері через скорочення кількості державних та активне збільшення кількості недержавних страхових компаній; низький рівень довіри до фінансових інституцій і страхової культури в Україні; олігополістичний характер конкуренції на ринку; недостатній фінансовий потенціал вітчизняних страхових компаній; відсутність належної мотивації та усвідомлення потреби добровільного страхування [3].

Аналіз законодавчого поля, в якому здійснюється страхування сільськогосподарських ризиків, показує, що чинне законодавство досить сприятливе для розвитку цього

сектору [7]. Воно не створює суттєвих перешкод для становлення страхової системи, а окремі елементи законодавства навіть ставлять її у вигідніші умови порівняно з іншими видами діяльності. Дослідження законодавчого регулювання в галузі страхування сільськогосподарських ризиків дало змогу виділити три блоки законодавства, які впливають на страхову діяльність. Перший, основоположний, включає Закон України “Про страхування”, який заклав підґрунтя системи правового регулювання страхової діяльності в Україні, визначив головні поняття, пов'язані з ринком страхових послуг, принципи здійснення державного регулювання та нагляду за страховою діяльністю [5]. Другий блок – це законодавство загальної дії, яке розповсюджується на всі суб'єкти підприємницької діяльності, зокрема, суб'єкти страхової діяльності. До нього належать: норми Конституції України щодо власності, підприємництва, компетенції органів державної влади, регулювання підприємницької діяльності; Цивільний кодекс України; Господарський кодекс України, Закони України “Про власність”, “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг”, “Про господарські товариства”, “Про оподаткування прибутку підприємств” та інші. Третій блок законодавства, який регулює сферу страхування сільськогосподарських ризиків, – це нормативні акти, які стосуються питань надання державної підтримки сільськогосподарським виробникам.

Вивчення умов страхування сільськогосподарських ризиків в окремих зарубіжних країнах виявило, що розвиток такого страхування відбувається в інерційному середовищі [6]. Сільськогосподарські товаровиробники мають суттєву фінансову підтримку з боку держави, яка, зокрема, спрямована на пом'якшення умов здійснення страхового захисту як для господарств, так і страховиків.

Спільним для уряду зарубіжних країн є забезпечення стабільного розвитку аграрного сектору економіки [4]. Заслугує на увагу досвід сільськогосподарського страхування таких європейських держав, як Португалія й Іспанія, оскільки вони мають по-

тужні агропромислові комплекси і розвинені системи саме сільськогосподарського страхування.

Сільськогосподарське виробництво відіграє важливу роль у зміцненні економіки країни, підвищенні життєвого рівня населення та розв'язанні соціально-економічних проблем. Порушення, завдані під впливом природних і техногенних факторів, а також фінансові втрати є великими. Як показує структурно-динамічний аналіз земельного фонду України, в його структурі сільськогосподарські угіддя мають 69,3%, у т. ч. рілля – 54,8, багаторічні насадження – 1,6, луки і пасовища – 12,9. Земельний фонд України характеризується наявністю ґрунтів із високою біопродуктивністю, в структурі яких переважають найбільш родючі землі. Основна база землеробства України розміщується на чорноземних ґрунтах та ґрунтах чорноземного типу – 61,4% площі орних земель.

Обмеженість площі продуктивних земель робить їх об'єктом особливої охорони. Проте якісний стан продуктивно використовуваних земель погіршується, наростають темпи подальшої деградації ґрунтів. Так, 43% площі земель з осушувальною мережею мають підвищену кислотність, 7,6 – засолені, а 13 % – заболочені. На 80 % зрошуваної землі зафіксовано процеси техногенного підтоплення, а ураженість процесами вторинного засолення спостерігається на 11 – 25 % загальної площі поливних земель.

Зниження якісного стану сільськогосподарських земель відбувається і в регіонах. Основними чинниками антропогенного впливу на земельні ресурси є сільське господарство, промисловість, енергетика, транспорт.

Останнім часом відбувається природне або антропогенне навантаження: спрощення агроландшафтів, погіршення стану, складу, корисних властивостей та функцій ґрунтів, зокрема за рахунок ерозійних процесів. Суттєвим антропогенним фактором, що спричиняє ерозію ґрунтів, є структура ріллі (посівних площ). Негативно на якість ґрунтів впливають зрошувальні води.

Основні екологічні проблеми щодо охорони й використання земельних ресурсів не

розв'язуються через недостатнє фінансування природоохоронних програм. В результаті техногенних і природних факторів триває деградація ґрунтового покриву, яка, крім ерозії ґрунтів, виражається в збідненні його гумусом та поживними речовинами, засолюванні й підтопленні зрошувальними водами. За відсутності необхідного фінансування очікується негативний прогноз щодо поліпшення стану охорони і раціонального використання земельних ресурсів. Процеси, що впливають на якісні характеристики землі, поділяються на природні, або стихійні, та техногенні, чи антропогенні, пов'язані з людською діяльністю. Природні й техногенні процеси тісно зв'язані між собою: накопичення техногенних дій спричиняє природні зміни.

У правовому аспекті земельні угіддя захищені недостатньо. Це зумовлено відсутністю фінансової державної підтримки землекористувачів у частині витрат на проведення ними землеохоронних заходів, гарантоване відшкодування землекористувачам збитків від природних і антропогенних явищ. Не фінансується більшість програм та проектів з охорони земель. Практика покриття збитків від надзвичайних ситуацій за рахунок засобів державних резервних фондів показала їхні суто обмежені можливості, у зв'язку з чим виникає необхідність розроблення системи відшкодування збитків, завданих продуктивним землям сільського господарства внаслідок негативних дій різного характеру. У цих умовах роль страхування як джерела засобів відшкодування збитку особливо зростає. В ринкових умовах, з одного боку, немінуче збільшується попит на страхові послуги, а з іншого – з'являється можливість вільно займатися таким видом діяльності, як страхування.

Як показує аналіз стану земель сільськогосподарського призначення, землекористувачі несуть непоправні втрати від процесів деградації сільгоспугідь. Це вимагає кардинального перегляду відносин, що склалися, з приводу вдосконалення механізму економічного захисту сільськогосподарських угідь регіону. В Україні недостатня правова захищеність ґрунтів як одного з головних

компонентів екосистеми є наслідком відсутності в чинній правовій базі екологічних і природоохоронних регламентів антропогенних навантажень на ґрунти, ефективного правового механізму закріплення відповідальності правонаступників за деградацію ґрунтів під час переходу прав власності або користування. Виходячи з цього, завдання захисту земель законодавчо покладене на власників земельних ділянок, землевласників та землекористувачів.

Ефективним механізмом реалізації цього завдання, спрямованого на захист землі, може бути страхування. Доцільно створення нового продукту – страхування земель сільськогосподарського призначення, основна ідея якого полягає в тому, щоб розробити перший прозорий і нескладний продукт страхування сільського господарства нової лінії. Він повинен ґрунтуватися на даних, пов'язаних із відповідними ризиками й минулим досвідом. На основі цих даних слід розраховувати актуарно підтверджений продукт, який би свідчив про те, що за той ризик, який страхова компанія бере на себе, вона одержує справедливую плату. Це дасть змогу їй покрити всі витрати, пов'язані зі створенням та обслуговуванням цього продукту, закласти в його ціну розумну маржу й гарантувати аграрним товаровиробникам своєчасну виплату компенсації у випадку виникнення законних претензій.

Організація страхування земель сільськогосподарського призначення дасть змогу компенсувати збитки і фінансувати землевідновлювальні роботи. Однак страхування земель є специфічною сферою страхування, де немає розробленого для практичного застосування механізму реалізації страхових відносин. Тому доцільно використовувати методичні підходи до оцінки сільськогосподарських угідь із метою страхування на основі вирішення пов'язаних між собою методичних питань: визначення страхової вартості й страхової суми земельних ділянок; розрахунок страхового тарифу, заснований на оцінці вірогідності виникнення негативних природних і техногенних процесів; визначення страхових внесків землекористувачів; оцінка збитку, нанесеного земельним

ділянкам природними й техногенними подіями; розрахунок сум страхових відшкодувань.

Отже, страхування дасть змогу перерозподіляти засоби страхового земельного фонду як на території України, так і в часі залежно від місця прояву несприятливих впливів на сільськогосподарські угіддя. Такий перерозподіл економічно ефективний в умовах значних відмінностей природно-кліматичних зон України. Перерозподіл засобів відбуватиметься для кожного страхувальника особливо: у спокійні роки лише виплачуватиме страхові внески, в несприятливі за негативним проявом страхових випадків – одержуватиме страхове відшкодування понесених збитків. Разом із розподільчою функцією організація земельного страхування покликана виконувати контролюючі та стимулюючі функції.

Аналіз економічного й правового захисту земель сільськогосподарського призначення показує, що високий рівень централізації ускладнює роботу із страхувальниками. Тому для них пріоритетною є така організація, коли всі операції, пов'язані зі страхуванням, здійснюються на місцях. Виходячи з цього, слід використовувати систему взаємозв'язку органів державного регулювання, користувачів земельних ділянок і страхових організацій на ринку страхування сільськогосподарських земель, згідно з якою для страхування земель використовуватимуться існуючі регіональні страхові організації й лише при їх відсутності та в міру необхідності створюватимуться нові. Це дасть змогу не тільки реально акумулювати засоби на проведення попереджувальних (протиерозійних й інших ґрунтозахисних заходів) і відновлюваних робіт, а ще й управління земельними ресурсами у регіонах, контролювати і стимулювати процеси виконання землекористувачем комплексу обов'язкових заходів щодо охорони земель.

Землекористувач заінтересований в реалізації такої принципово нової моделі організації страхування, оскільки буде захищений від негативних як природних, так і техногенних дій. Очевидно, що в цьому будуть заінтересовані й страхові організації, оскі-

льки ця діяльність є комерційною, до того ж у сприятливій (з погляду відсутності проявів різних руйнівних природних страхових подій) роки вони одержуватимуть значно більше страхових платежів, ніж виплачуватимуть страхових відшкодувань, а отже, поповнюватимуть свої резервні фонди. У випадках компенсації збитків від техногенних подій страхові організації, що виплатили по них страхові відшкодування, в межах їх сум матимуть право пред'являти позов до фізичних і юридичних осіб, винних у нанесенні таких збитків.

Висновки. Страховий захист в аграрній сфері повинен спрямовуватися на виконання головних завдань щодо виробництва сільськогосподарської продукції, забезпечення господарств фінансовими ресурсами, натуральними запасами та матеріально-технічними засобами на всіх стадіях виробництва продукції, а також на відшкодування збитків унаслідок настання страхового випадку.

Формування системи страхування в аграрній сфері потребує організовуючої участі держави у виробленні правил і створенні необхідних для цього умов. Передусім, необхідно закріпити державно-комерційний характер страхування, участь бюджету в його фінансуванні, порядок його наукового, технічного й кадрового забезпечення.

Слід також сформувати банк даних про сприйнятливості території до дії небезпечних природних і техногенних процесів (їх інтенсивність, площі поширення, ступінь небезпеки), необхідних для встановлення страхових тарифів; зорієнтувати державний земельний кадастр на інформаційне забезпечення страхування земель; сформувати у складі страхових організацій спеціалізовані підрозділи зі страхування сільськогосподарських земель; організувати підготовку фахівців земельного страхування; визначити порядок фінансування страхування сільгоспугідь за рахунок засобів цільових бюджетних фондів; залучити наукові організації до підготовки пропозицій за умов діяльності страхових компаній, що займаються страхуванням земель, а також програм навчання фахівців з цієї проблеми; вирішити питання фінансування науково-дослідних робіт і підготовки кадрів з питань земельного страхування. Створення та запровадження ефективної системи страхування земель при активній державній підтримці дасть змогу значно збільшити надходження коштів із позабюджетних джерел на запобігання й ліквідацію негативних наслідків природних і антропогенних процесів, сприятиме підвищенню фінансової стійкості землеробського виробництва.

Список використаних джерел

1. Борисова В.А. Організаційно-економічний механізм страхування / В.А. Борисова, О.В. Огаренко – Суми: Вид-во “Довкілля”, 2001. – 194 с.
2. Ботвіна Н.О. Проблеми розвитку страхового ринку України / Н.О. Ботвіна // Розвиток економіки України в умовах глобалізації: Всеукр. наук.-практ. конф. Зб. наук. робіт № 5 (102). – Харків, 2011. – С. 77-79.
3. Гаманкова О.О. Ринок страхових послуг України, методологія, практика : [моногр.] / О.О. Гаманкова. – К. : КНЕУ, 2009. – 284 с.
4. Гудзь О.Є. Територія екологічного агрострахування: можливості та нові горизонти / О.Є. Гудзь // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту. Серія: Фінанси і кредит. – 2012. – № 1 (32). – С. 23 – 29.
5. Князева Е.Г. Принципы и инновационные элементы страховой защиты предприятия / Е.Г. Князева // Фундаментальные исследования. – 2008. – № 2 – С. 127-128.
6. Коваль О.А. Розвиток страхової діяльності в аграрному секторі економіки України / О.А. Коваль // АгроСвіт. – 2008. – №22. – С.38–41.
7. Навроцький С.А. Соціально-економічні аспекти страхування АПК / С.А. Навроцький – Суми: Вид-во “Довкілля”, 2004. – 316 с.
8. Филонюк А.Ф. Страховая индустрия Украины: стратегия развития / А.Ф. Филонюк, А.Н. Залетив – К.: Международная агенция “Бизон”, 2008. – 448 с.

Стаття надійшла до редакції 06.02. 2013 р.

*